ISSN. 0973-9483

1st International Conference On Universal Human Values

Organized By The

Bahá'i Academy

(A Recognized Institution of Shivaji University),

In Association With the

Dept. Of Education, Shivaji University,

And

International Institute of Organizational Psychological Medicine

(IIOPM), Australia

Panchgani, 11-12 June 2016

THE COMPASS

(Special Issue)

Vol. 10, No. 1, November 2016

SOUVENIR

- [ ] Part 1- Conference Report
- [x] Part 2- Papers Presented
- [ ] Part 3- Papers Presented (Continuation)

2016

The magazine of the Bahá'i Academy, Panchgani,
an institution engaged in research and action in the
field of value education for institution of higher learning.

Table of Contents

Paper Title	Page
A Comparative Analysis of Approach to Enhance Life Skills among the Students and Teachers in Rural and Urban Areas Mr. Amit Deokule	1
A Study of Attitudes of Primary Teachers in the Context of Need, Obstacles and Activities of the Universal Human Values Dr. Dnyaneshwar J Bhamare	6
A Study of The Effect of Value Education on Performance of In-Service Trainee Teachers Dr. Pratibha S. Desai	12
Efforts taken by Secondary School Teachers in Developing Universal Human Values Among Students Dr. Sanjay J. Nimbalkar and Mrs. Manisha D. Patil	17
Significance of Human Values in Legal Profession with Special Reference to Kolhapur City Prof. Dr. Vivek Y. Dhupdale	23
A Study of the Impact of Technology Enabled Personalized Learning on Social Progress Mr. Uday Panchpor, Mrs. Asavari Ambekar and Prof. Ram Takwale	29
सकारात्मक दृष्टिकोनाच्या परिपोषातून जीवनात यश, आनंद आणि शांती डॉ. शारदा विजय निवाते	36
शिक्षक प्रशिक्षकांच्या मूल्याधिष्ठीत दैनंदिन परिपाठासाठी निर्मितीक्षम उपक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास श्री. रणजित हणमंतराव देसाई	43
अक्कलकुवा शहरातील सावित्रीबाई फुले माध्यमिक विद्यालयातील इयत्ता ७ वीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये जीवन कौशल्य रुजविण्यासाठी मानवी मूल्यांची आवश्यकता: एक अभ्यास डॉ.कविता साळुंके, ज्योती रामचंद्र लष्करी आणि अनुराधा नामदेव भोसले	48
भारतीय राज्यघटनेच्या अंतर्गत येणाऱ्या वैश्विक मानवी मूल्यांच्या रुजवणूकीच्या कृतिकार्यक्रमाची परिणामकारकता: एक अभ्यास सुश्री. कल्पना शिवाजी साळुंखे आणि डॉ.सुरेश पाटील	52
सर्व समावेशक शिक्षणात विशेष गरजा असणाऱ्या बालकांमध्ये मानवी मूल्य रुजविण्यात शिक्षकाची भूमिका: एक अभ्यास सुश्री. विद्यादेवी भिला बागुल	57
सामाजिक मानवी मूल्ये रुजवण्यात राष्ट्रीय सेवा योजनेचे योगदान: एक अभ्यास सुश्री. अनिता भास्कर थोरात आणि डॉ.सज्जन थूल	57
Attitudes of the Teachers Towards Human Values Mr. Umakant Vasantrao Deshmukh	66
Articulation of Ethical Human Values of the Environmentalism by the Indian Judiciary Dr. M. C. Sheikh	70
मुक्त विद्यापीठाच्या एम.एड. विद्यार्थ्यांमध्ये संपर्कसत्राच्या माध्यमातून विविधतेतून एकता, संघटीतपणा, प्रामाणिकपणा, सौंदर्यदृष्टी आणि दूरदृष्टीचा विकास डॉ.संजीवनी राजेश महाले	76

मुक्त विद्यापीठाच्या एम.एड. विद्यार्थ्यांमध्ये संपर्कसत्राच्या माध्यमातून विविधतेतून एकता, संघटीतपणा, प्रामाणिकपणा, सौंदर्यदृष्टी आणि दूरदृष्टीचा विकास

लेखिका: डॉ.संजीवनी राजेश महाले

प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, ईमेल: drsanjivani_mahale@yahoo.co.in

सारांश

मुक्त विद्यापीठामध्ये प्रवेश घेणारे विद्यार्थी हे प्रौढ असतात. ते अनुभवसमृध्द असतात. अनेकविध कारणांमुळे त्यांना विद्यार्थी [illegible] घेता आल्यामुळे नोकरी/व्यवसाय करताना ते शिकत असतात. स्वयं अध्ययनाची सवय लागल्यामुळे आजन्म विद्यार्थी बनतात. [illegible] अनौपचारिक आणि सहज शिक्षण पध्दतीने ते सतत व्यवसायाला अनुरुप कृती शिकतात.

शैक्षणिक क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या व्यक्तींच्या व्यावसायिक विकासासाठी मुक्त विद्यापीठामार्फत शिक्षणशास्त्र विषयात (एम.एड.) [illegible] राबविला जातो. या शिक्षणक्रमात विद्यार्थ्यांना तात्विक अभ्यासक्रम, संशोधन कार्य आणि क्षेत्रीय कार्य करावे लागते. विद्यार्थ्यांना [illegible] आधार देण्यासाठी सुट्टीच्या कालावधीत संपर्क सत्र आयोजित केली जातात. विद्यार्थ्यांना संपर्क सत्रात विविध घटकांबाबत [illegible] जाते. सपर्क सत्राच्या दरम्यान हे विद्यार्थी निवासी असतात. अनौपचारिकरित्या त्यांच्याकडून मूल्य विकसनासंदर्भात विविध [illegible] घेतल्या जातात. या कृतींमधून मूल्यांची रुजवणूक होईल याकडे जाणीवपूर्वक लक्ष दिले जाते. विविध कृतींमधून विद्यार्थ्यांची [illegible] रुजवणूक झाली. त्याचा उच्च शैक्षणिक संपादनासाठी उपयोग झाला. त्याचप्रमाणे त्यांच्यामध्ये विविधतेतून एकता, संघटितपणा [illegible] लागला. त्यातून सामाजिक एकतेची जाणीव निर्माण झाली. विद्यार्थ्यांनी एम.एड. पूर्ण केल्यानंतर त्यांच्यात संशोधनात्मक दूरदृष्टी [illegible] झाल्यामूळे त्यांनी संशोधनातील उच्च पदवी प्राप्त केली. याबाबतची मांडणी प्रस्तुत शोधनिबंधात केलेली आहे.

बीजसंज्ञा: संपर्क सत्र, प्रमाणिकपणा, संघटीतपणा, सौंदर्यदृष्टी, दूरदृष्टी विविधतेतून एकता

प्रस्तावना

भारतीय संविधानाच्या प्रास्ताविकात सर्व नागरिकांस सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय, विचार अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रध्दा [illegible] हयांचे स्वातंत्र्य, दर्जाची व संधीची समानता हे वैयक्तित विकासाची मूल्ये मांडलेली आहेत. एक सार्वभौम, समाजवादी, [illegible] लोकशाही गणराज्य घडविण्यास त्यात प्राधान्य दिलेले आहे. थोडक्यात संविधानात व्यक्ती विकासाबरोबरीने सामाजिक विकासाचाही [illegible] मांडलेला आहे. साठ वर्षानंतरही भारतीय राज्यघटना सर्वांना मार्गदर्शक ठरत आहे.

समाजातील अनेक व्यक्ती विविध कारणांमुळे पारंपरिक शिक्षण प्रणालीच्या मर्यादा लक्षात घेता शिक्षण घेऊ शकत नाही. [illegible] देण्यासाठी पत्रव्यवहाराद्वारे शिक्षण, दूर शिक्षण, मुक्त विद्यापीठे सुरु झाली. महाराष्ट्रातही एक मुक्त विद्यापीठ मा. यशवंतराव [illegible] हयांच्या नावे स्थापन झाले.

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ माहिती

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाची स्थापना १९८९ साली झाली. संपूर्ण महाराष्ट्र हे विद्यापीठाचे कार्यक्षेत्र आहे. [illegible] तळागाळातील लोकांपर्यंत शिक्षणाची ज्ञानगंगा पोहोचविण्यासाठी विद्यापीठाचे 'ज्ञानगंगा घरोघरी' हे ब्रिदवाक्य आहे.

समाजाच्या गरजेनुरुप व्यावसायिक, तांत्रिक व कला विद्याशाखेतील प्रमाणपत्र ते संशोधन स्तरापर्यंतचे शिक्षणक्रम राबविले [illegible] शिक्षणक्रमांना प्रवेश घेणारे विद्यार्थी हे समाजातील विविध स्तरांमधून येतात. या विद्यार्थ्यांमध्ये विविध घटकांबाबतीत विविधता [illegible] उदा. वय, अनुभव, शैक्षणिक पातळी, सामाजिक, आर्थिक पार्श्वभूमी गरज, आवड, बौध्दिक क्षमता अशा विविधांगी वैशिष्ट्ये [illegible] विद्यार्थ्यांना एकत्रित मार्गदर्शनाचे काम संपर्क सत्रात समंत्रकांना करावे लागते. बहुविध वैशिष्टये असणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये एकविध [illegible] करण्यासाठी अभ्यासकेंद्रावरील व्यक्तींना जाणीवपूर्वक प्रयत्न करावे लागतात.

संपर्क सत्राद्वारे मानवी आधार

संपर्कसत्रात विद्यार्थ्यांना आधार देण्याचे महत्वाचे घटक पुढीलप्रमाणे आहे. घटनांनुसार विद्यार्थ्यांवर होणारे परिणाम पुढे मांडलेले [illegible]

कोष्टक क्र १ संपर्कसत्रातील विविध कृती आणि परिणाम

क्र.	घटक	परिणाम
१	वैयक्तिक मार्गदर्शन	एकटेपणा कमी करणे
२	स्थानिक अभ्यासकेंद्र (भौगोलिक अंतर कमी करण्यासाठी)	स्थानिक उदाहरणांचा वापर
३	सहाध्यायींसोबत सामाजिक अध्ययनाची संधी	सहाध्यायींकडून प्रेरणा
४	विद्यार्थी प्रगतीची नोंद	प्रत्याभरण
५	गटकार्य	विद्यार्थ्यांना प्रेरणा, सहकार्याची भावना विकसन
६	हेतू साध्यतेसाठी कृती	कामाचे नियोजन सवय

[illegible] अध्ययन परिस्थिती निर्माण करण्यासाठी आकृती क्र. १ मध्ये दाखविल्याप्रमाणे वातावरण निर्माण केले जाते.

आकृती क्र–१

नवीन शिक्षणप्रणालीतील निष्पती दृष्टीकोन

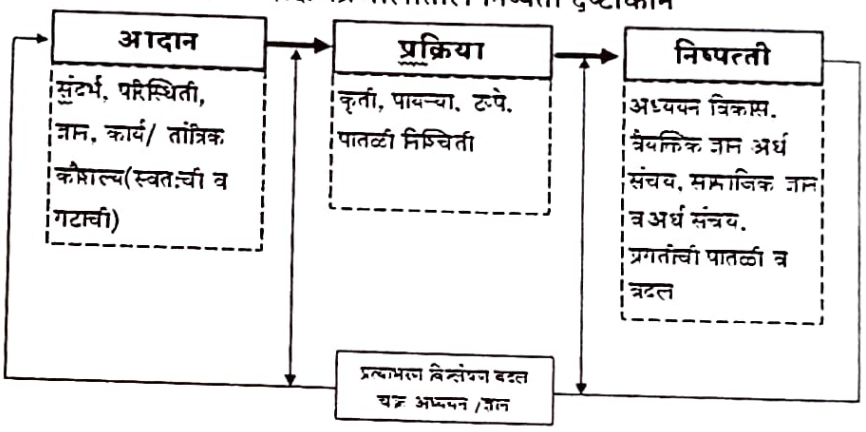

[illegible] मधील विविध कृती करताना विद्यार्थ्यांची आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक संदर्भ व त्यांची कार्यक्षेत्रातील परिस्थिती विचारात घेतली [illegible] त्यांच्याकडे असलेल्या ज्ञान आणि तांत्रिक कौशल्यांची ओळख करुन घेऊन त्याचा नियोजनासाठी उपयोग केला जातो. विद्यार्थ्यांमध्ये [illegible] व सामाजिक अध्ययन घडून येण्यासाठी विविध पायऱ्या, टप्पे व अध्ययनाची पातळी निश्चित केली जाते. अध्ययनाची प्रक्रिया घडून [illegible] विद्यार्थ्यांमध्ये वैयक्तिक व सामाजिक ज्ञानसंचयाचा शोध घेण्यात येतो. अध्ययन किती झाले, त्याच्या प्रगतीची पातळी निश्चित [illegible]. विद्यार्थ्यांची प्रगतीची पातळी निश्चित करुन त्यांच्याकडून प्रत्याभरण घेऊन त्याचे विश्लेषण केले जाते. अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत [illegible]नुसार बदल केले जातात. समाजाने समाजाच्या विकासासाठी मांडलेली प्रक्रिया आहे. ही आकृती दाखवते. आकृतीचा मूळ स्त्रोत, [illegible] (२०१६) यांच्या लेखातून घेण्यात आलेला आहे.

[illegible] समस्येचे महत्व

[illegible]व चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठातील एम.एड शिक्षणक्रमातील विद्यार्थी हे सेवांतर्गत असतात. प्राथमिक ते महाविद्यालयीन [illegible] शिक्षण, डी.एड. विद्यालयातील शिक्षक प्रशिक्षक, शैक्षणिक प्रशासनातील व्यक्ती या शिक्षणक्रमास प्रवेश घेतात. वयोगट हा ३० ते [illegible] वयमानचा असतो. अनुभव विविधांगी असतो. या विविधांगी अनुभवाचा उपयोग करुन ज्ञानाबरोबरच मानवी मूल्य रुजविण्याचे काम [illegible] सत्रात केले जाते. भविष्यातही विद्यार्थी एकमेकांना मार्गदर्शन करतात. विविध कामांसाठी एकमेकांना मदत करतात. उच्च शिक्षण [illegible]साठी मार्गदर्शन करतात.

[illegible]दृष्टया ही मांडणी योग्य आहे. परंतु प्रत्यक्षात ते घडून येते का याचा शोध घेण्यासाठी पुढील संशोधन प्रश्न निश्चित करण्यात आले.

[illegible] एम.एड.च्या संपर्क सत्रासाठी विद्यार्थी होस्टेलमध्ये राहतात. त्यांचा गटविकासासाठी कसा उपयोग करता येईल.

२. विद्यार्थ्यांमध्ये विविध क्षेत्रातील अनुभवाची देवाण घेवाण होऊन ज्ञानाची पातळी कशी उंचावता येईल?
३. एम.एड.च्या विद्यार्थ्यांनी अंतर्गत मूल्यमापन म्हणून करावयाच्या कृती ते प्रामाणिकपणे व सचोटीने करण्यासाठी त्यांना कसे [illegible] करता येईल?
४. एम.एड. चे विद्यार्थी सादरीकरणात सर्जनशीलता आणि ज्ञानाचा भविष्यकाळात उपयोग होण्यासाठी त्यांच्यात दूरदृष्टी कशी [illegible] करता येईल असे संशोधन प्रश्न समोर ठेवुन पुढील संशोधन समस्या निश्चित करण्यात आली.

संशोधन समस्या

मुक्त विद्यापीठाच्या एम.एड. विद्यार्थ्यांमध्ये संपर्कसत्राच्या माध्यमातून विकसित होणाऱ्या मूल्यांचा अभ्यास.

संशोधन उद्दिष्टे

१. एम.एड. विद्यार्थ्यांच्या एकत्रित निवासामुळे त्यांच्यात गटविकास भावना विकसनाचा शोध घेणे.
२. एम.एड. विद्यार्थी त्यांच्या विविधांगी अनुभवांची, संदर्भ स्रोतांच्या देवाणघेवाणीतून ज्ञानाची पातळी उंचाविण्याचा प्रयत्न [illegible] त्याचा शोध घेणे.
३. एम.एड. विद्यार्थी दीर्घस्वाध्याय सादरीकरणातून मिळालेल्या प्रत्याभरणाचा वापर पुढील दिर्घस्वाध्यायात करतात का त्याचा [illegible]
४. एम.एड. विद्यार्थी दीर्घस्वाध्याय सादरीकरणासाठी सर्जनशील कृतींचा वापर करतात का त्याचा शोध घेणे.
५. एम.एड. विद्यार्थी दीर्घस्वाध्याय सादरीकरणातून अभ्यासक्रमाचे दैनंदिन जीवनातील उपयोजनाचा शोध घेतात का त्याचा अभ्यास [illegible]

संशोधन कार्यपध्दती

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचा वापर करण्यात आला. मूल्य रुजविण्यासाठी कृती निश्चित करण्यात आल्या [illegible] जाणीवपूर्वक वापर करण्यात आला. सामग्री एकत्रीकरणासाठी सहभागी निरीक्षण, प्रश्नावली पडताळा सूची आणि अनौपचारिक [illegible] इत्यादी साधनांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

सामग्री प्रामुख्याने गुणात्मक स्वरुपात होती. त्यामुळे तिचे विश्लेषण गुणात्मक पध्दतीने करण्यात आलेले आहे.

उद्दिष्टनिहाय सामग्री विश्लेषण

१. गटविकास भावनेचा विकास (विविधतेतून एकता)

विविध क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या ४-५ विद्यार्थ्यांना एकच खोली राहण्यास दिली. प्रत्येकाच्या स्वत:च्या घरातील राहण्याच्या सवयी [illegible] होत्या. परंतु अनौपचारिक चर्चेमधून त्यांनी एकमेकांच्या सवयी समजून घेतल्या. शक्यतो प्रत्येकाच्या सोयीनुसार रुममध्ये राहण्याची [illegible] केली. विद्यापीठात बिबटयाचा वावर असल्यामुळे रात्री जेवायला जातानाही एकत्रितपणे जाणे, विद्यार्थीनींना त्यांच्या गेस्टहाऊसपर्यंत [illegible] जावून नंतर सोडविण्यास जात होते. एका कुटुंबातील सदस्य म्हणून सर्व एकत्रितपणे राहत होते. विद्यार्थीनी संपर्कसत्रात उपस्थित [illegible] केंद्रसमन्वयकांना त्यांच्या रुमवर नेऊन त्यांची अडचण समजावून घेतली. व योग्य ती मदत केली.

२. संघटीतपणा विकसन

सर्व विद्यार्थ्यांना संदर्भ पुस्तके उपलब्ध झाली नव्हती. काही विद्यार्थ्यांनी इतर ग्रंथालयांमधून पुस्तके मिळविलेली होती. संपर्क सत्रात [illegible] पुस्तकांची देवाणघेवाण, प्रश्नांची चर्चा, उत्तरांचे मुद्दे व उपमुद्यांची मांडणी, लेखन, सहकारी विद्यार्थ्यांसमोर रुममध्येच [illegible] सादरीकरण करुन त्यांच्याकडून प्रत्याभरण घेऊन आवश्यक ते बदल करणे. सुधारित दिर्घस्वाध्याय लेखन आणि सादरीकरण करण्याचा [illegible] करणे.

जुन्या तुकडीचे तृतीय संपर्कसत्र आणि नवीन तुकडीचे प्रथम संपर्क सत्र दिवाळीत सुट्टीत येत असत. जुन्या आणि नवीन विद्यार्थ्यांना [illegible] आणून त्यांना मार्गदर्शन केले जात असे. त्यावेळी जूने विद्यार्थी नवीन विद्यार्थ्यांना विषयनिहाय संदर्भ पुस्तके, संशोधनासंबंधी संदर्भ [illegible] उपलब्ध ठिकाणाबाबत माहिती देत. जेणेकरुन नवीन विद्यार्थ्यांचे एम.एड. किमान कालावधीत पूर्ण होण्यासाठी मार्गदर्शन होईल.

३. प्रामाणिकपणा व दूरदृष्टी

पहिल्या अनिवार्य अभ्यासक्रमाच्या दिर्घस्वाध्याय सादरीकरण करताना परीक्षकांकडून विद्यार्थ्यांना सूचना दिल्या जातात. या सूचना [illegible] मिळाल्या त्याची त्यांनी लेखी नोंद करावयाची होती. या सूचना विचारात घेऊन दुसऱ्या दिर्घस्वाध्यायाचे लेखी नियोजन करावयाचे होते.

दुसऱ्या सादरीकरणानंतर पहिल्या सादरीकरणानंतरच्या नियोजनाचा सादरीकरणासाठी तुम्हाला कसा उपयोग झाला ते नोंदवावयाचे [illegible] नियोजनामुळे सादरीकरणात कोणकोणत्या सुधारणा झाल्या हे त्यांनी नोंदविले. दुसऱ्या सादरीकरणात दिलेल्या सूचनांनुसार [illegible] सादरीकरणासाठी करावयाचे बदल व नियोजन त्यांनी करणे अपेक्षित होते. तिसऱ्या सादरीकरणानंतरही याच स्वरुपाचे प्रश्न [illegible] विचारण्यात आलेले होते.

[illegible] सादरीकरणाच्या एकूण अनुभवाचा विद्यार्थ्यांना स्वत:च्या प्रगतीसाठी झालेला उपयोग पूर्वीच्याप्रमाणे मांडलेला आहे.
[illegible]ची मांडणी व्यवस्थितपणे करता येतात.
[illegible] APA पद्धतीने लिहिता येते.
[illegible]ची मुद्देसूदपणे मांडणी व सादरीकरण करणे.
[illegible] व सादरीकरण यात ताळमेळ साधणे.
[illegible] टापटिपपणा, अचूकता अभावी.
[illegible]विश्वास, वेळेचे योग्य नियोजन क्षमता विकसित अभावी.
[illegible] पारदर्शिका कशी बनवावी हे समजले.
[illegible] वापर कसा करावा हे समजले.
[illegible] सादरीकरणाच्या वेळी संभ्रमावस्था होती. तात्विक माहितीवर भर जास्त पारदर्शिकेची मांडणी योग्य नव्हती. सूचनांनुसार तिच्या [illegible]करणात सर्व दुरुस्त्या करण्यात आल्या.
[illegible]विश्वास वाढला.
[illegible]करणात सर्व मुद्यांची मांडणी करावयाची हे समजले.
[illegible] अनुसरून ठळक मुद्दे, उपमुद्दे निश्चित कसे करावे व त्याचे प्रात्यक्षिक मिळाले.
[illegible]र्दर्शकांनी चुकीबाबत अचूक मार्गदर्शन केल्यामुळे त्रुटी कमी झाल्या.
[illegible] मोजक्या शब्दांत मांडल्याचे कौशल्य प्राप्त झाले.
[illegible]चे शैक्षणिक उपयोजन व इतर घटकांशी संबंध कसा जोडावा याबाबत माहिती मिळाली.
[illegible] गटासमोर सादरीकरण कसे करावे हे शिकता आले.

[illegible]

[illegible]करणासाठी मिळालेल्या विषयाचा अभ्यास सखोल केल्यामुळे त्याचे दैनंदिन जीवनात कसे उपयोजन करावे हे समजले.
[illegible]मध्ये समन्वय असतो. विषयांचा अभ्यास करतान तो समग्रतेने केल्यास इतर विषयांशी संबंध जोडता येतो.

[illegible] कृतींचा वापर

[illegible] कमीत कमी शब्दांत मांडण्यात आली.
[illegible] आशयाच्या मागणीनुसार चित्र आरेखन, तक्ता, कोष्टक यांचा वापर करण्यात आला.
[illegible]याय उत्तराची मांडणी प्रश्नाला अनुरुप पद्धतीने करण्यात आली.

[illegible] दैनंदिन जीवनात उपयोजन

[illegible] दिर्घस्वाध्याय सादरीकरणासाठी पडताळा सूची देण्यात आलेली होती. घटकांची शैक्षणिक व व्यावहारिक उपयोजन, वाचलेल्या [illegible] बाबून स्वत:च्या अनुभवांची, मतांची मांडणी करताना विद्यार्थी स्वत:च्या कार्याच्या ठिकाणी आशयाचा वापर कसा व कुठे [illegible] विषयी स्वत:चे मत मांडत होते.

[illegible]

[illegible] सादरीकरणातून विद्यार्थ्यांना विचार आणि कृतींची सांगड घालण्याची सवय लागली. प्रत्येक शब्दाला सौंदर्यमूल्य असते. [illegible] अनुरुप चपकल शब्दांचा वापर करता आला. अभ्यासवृत्तीत वाढ झाली. कामाचे नियोजन करावे त्यानुसार कार्यवाही करावी [illegible] निर्माण झाली. स्वत:बरोबरच इतरांना अभ्यासात मदत करणे. सामाजिक, व्यावसायिक जीवनात वावरण्यासाठी सकारात्मक [illegible] निर्माण झाला.

[illegible]

[illegible]ale, R. (2006) Role of Higher Education Transforming India, New Delhi. University News [illegible]ociation of Indian University.
[illegible] समता, पांचगणी, बहाई अकादमी. घटक-१ मूलभूत
[illegible] book of Moral Capabilities Unit 1 Fundamentals. Fostering Personal Development and [illegible] Progress. Panchagani. Bahá'I Academy.
[illegible] संविधान (१९८८) महाराष्ट्र राज्य भाषा संचनालय